

False Cognates in Kermanshahi Persian

Gholamreza Salemian¹

Abstract

One of the categories of linguistics that has entered the field of studies of this knowledge in the last one hundred years is the field of "false cognates". This term refers to words that appear to be the same, but have different meanings in one or two languages. Not paying attention to the different meanings such words have, may lead to misunderstanding, and/or miscommunication. Kermanshahi Persian is one of the dialects of the Persian language that has been used in the city of Kermanshah along with Kermanshahi Kurdish for centuries. In a different way, there are some words, phrases or sentences in the quality of those words, phrases and sentences that are used in a different sense. In this article, after stating the definition, history and characteristics of the false cognates, examples of them in Kermanshahi Persian have been provided and analyzed. The findings of the research show that 65% of the false cognates analyzed in this article were associated with semantic expansion, and 25% were associated with semantic degradation. In terms of expressive usages, the most usage is related to similarity (32.5%) and then it is related to total and partial permission (15%). From the point of view of semantic relationships, the highest frequency (32.5%) is related to the relationship of proportionality and the lowest frequency is related to contrast (7.5%).

Keywords: linguistics, false cognates, Persian language, Kermanshahi Persian.

Extended abstract

1. Introduction

The Persian equivalent of the term "false cognates" was coined 35 years ago by Ahmad Samei (Gilani) on the contrary with the French term "faux amis" which was coined 95 years ago. Despite such a history, there are few researches done in Persian language in this field. This is while the dozens of languages, and dialects in Iran, especially in the vast area of cultural Iran, have made inevitable the existence of many words of the same pronunciation, but with different meanings. This huge capacity, like an untapped treasure, has provided a resource and a huge capital for the researchers, which besides showing the beauty of this diversity and sometimes showing the unique sources and clarifying the reasons for the semantic

1. Associate professor in Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran.
(Corresponding Author: salemian@razi.ac.ir)

diversity, helps lexicographers in writing lexicons and language learners in learning the languages in question more quickly.

The ancient city of Kermanshah, being placed on the highway of travelers along the history, has found the characteristic of being the meeting place of different cultures, religions, and languages. One of the long-standing languages in Kermanshah is Kermanshahi dialect of Persian. The present study is an attempt to introduce a group of words that are used in this dialect and standard Persian with the same or similar pronunciation but with the different meanings. It is important to mention that in some of these words, the historical meanings (what is inferred from the word in literary texts) or the local meanings (meanings of the word in other Iranian dialects and dialects of Persian) may be the same as the meaning of the word in Kermanshahi Persian. In this study, we have tried to measure the meaning/ meanings of the words in Kermanshahi Persian and today's standard Persian.

2. Theoretical framework

As mentioned before, the term Persian equin, lent of “false cognates” was coined and used first in Persian by Ahmad Samei Gilani in 1988 through publishing an article with the same title. False cognates in that article and the subsequent essays of that researcher are elements of living literary language that are used in today's literal texts in an obsolete or abandoned or little used sense in the language. The second use of this term was in an article by Ali Ashraf Sadeghi. From his point of view, the term false cognate is used in the study of dialects of a language or two varieties of a language that are used in two different countries. Apart from these two concepts that we know for this term, we must say that the first global use of this term was about seemingly identical words that exist in two different languages. This term is used in the translation of the French term “faux amis”. This French term was first used in 1928 in the book “Faux amis les Iranais du vocabulaire français”, by Maxime Kocssler and Jules Derocq/igny for those English and French words that have the same vocabulary but different meanings. Against “faux amis” in English, “decáptive 2ogna.es., . fals. cogn3.e.”, and “false cognates” are used.

3. Methodology

The present article has been compiled using descriptive and analytical method, and it is based on library studies. Also its methodology is based on the author's knowledge in Kermanshahi Persian, and referring to Kermanshahi dictionaries. Accordingly, the target words have been extracted and matched with their counterparts in Persian dictionaries, and in the next step, the necessary analyzes have been provided.

4. Results & Discussion

False cognates can be examined from various aspects. From the perspective of interlanguage communication, false cognates may appear in comparison of two languages or in the heart of one language; therefore, from the point of view of

interlinguistic communication, false cognates can be divided into “interlingual” and “intra-lingual” types. There are several types of intra-language deception: a) among the subsets of a language; b) historical transformations of a language. This issue also can be addressed from the point of view of structure. From the point of view of language structure, deception is manifested in the form of “false cognates” or “false phrases or sentences”. Also, false cognates can be classified from the perspective of the origin of the language. In this sense, it is possible that the two words between which there is a relationship of deception may be from the same origin, or it is possible that no connection exist between them (non-co-root).

5. Conclusions & Suggestions

The use of false cognates, phrases and sentences in a language has consequences, we call them false functions of language. One of these functions is automatic functions. The result of such a function is slander. Self-conscious functions are another type of false functions of language. This exploitation is usually a positive feature that poets and writers use to create some arrays, such as allusions or literary types such as satire. Part of Kermanshahi's Persian, false cognates are formed based on the expansion of meaning; these words include “anaias”, which means a kind of sweet and delicious cantaloupe or melon; “owleya” that means a good person and a gentle person; “aša” that means fly; “aam” that means bowl; “jarah” that means experimental surgeon; “Čangāl” that means a type of food composed of bread, oil and sugar; “Xežālati” that means shyness; “Xatčr” that means dangerous; “Xatarnāk” that means a strong and clever person; “Rāhati” that means a funnel; “Zud” that means a long time | go, earlier and earlier; “Seyl” that means to look and stare; “Šarš” that means clever and skillful; “Šeytā.” that means spider (equivalent to “devil” in Persian), and also means a violent and passionate child (equivalent to “Šeytun” in common usage); “ebrat” that means pointing fingers; “alāmat” that means an ugly person; “qul” that means deep; “faqir” that means a quiet and calm and oppressed person; “qad:” that means on, above; “košta” that means to beat; in Kurdish, it means tight muscle; “kufta” that means Šāmi kebāb; “gol” that means the unit of counting foods such as Kuku and Šāmi kebāb; “golgoli” that means a small type of Šāmi Kebāb; “la” that means near and in front of someone or something.

Another section of the obtained words are based on the meaning breakdown; including “ālat” meaning pepper; “eenās” meaning devil; “Čenja” means core and seed; “hamla” means someone who suffers from seizure and epilepsy; “xarābkār” that means a bad woman; “Šāmi” means watermelon; “Šowq” means sun flame, lamp and fire; “shoot” means whistle; “qāl” means noise; “qeymāq” means a kind of liquid halva; “kadbānu” means old woman; “luti” means singer and musician with a negative connotation; “melāyekat” means elf and demon; “mowakel” means elf.

A random search led to finding 40 words in Kermanshahi Persian. Out of the total of 40 false cognates which are analyzed in this article, 26 words (65%) were associated with semantic expansion, and 14 words (35%) were associated with semantic decline. The fact that nearly two-thirds of the words of the false

cognates have been faced with the expansion of meaning show that most of the common words of Persian and Kermanshahi Persian have a common meaning. In terms of expressive uses, simile (metaphor) with 13 words (32.5 percent) is mostly used, and after that, it is related to total and partial permission with 6 words (15 percent). Metonymy, cause and reason metonymy, allowed necessity metonymy and proximity metonymy, each of them has only one word which had the least use. In general, metonymy (in its linguistic not literary sense) has played the biggest role in the formation of false cognates. From the point of view of semantic relationships, the highest frequency is with 13 words (32.5 percent) of that relationship of proportionality and the lowest frequency is related to contrast with 3 words (7.5 percent). This finding indicates that semantic relationships play a greater role in the formation of false cognates.

Select Bibliography

- Akbari Shalchi A. False Friends in Afghanestani Persian. *Dialectology*. 2007; 6: 194 - 213. [in Persian]
- Darvishian A. Kermanshahi Kurdish Dictionary. Tehran: Anzan Publications; 1996. [in Persian]
- Dehkhoda A. Dehkhoda Dictionary. Tehran: Dehkhoda Dictionary Institute; 1998. [in Persian]
- Heydarzade K. Dictionary of Kermanshahi Dialect. Publisher: Author; 2010. [in Persian]
- Mansuri M. False Friends in Khavarani Dialect. *Pazh*. 2006; 4: 13-33. [in Persian]
- Movassaghi A. M. Ghavimi M. Vriasamis et faux amis de la langue francaise et du persan. *Luqman*. III. 1987; 2: 79-96.
- Sadeghi A. False Friends in Tajiki Persian. *Linguistics*. 1991; 8(1-2): 12-22. [in Persian]
- Sami'I (Guilani) A. False Friends. *Nashr-e-Danesh*. 1995; 15(3): 29-35. [in Persian]
- Shawkat M. A. H. Shuwan Dictionary. Erbil: Tafsir Publication; 2007. [In Persian]
- Yaqubi A. Al-Boldan. Edited by Mohammad Amin Dhannawi. Beirut: Dar al-Kutubul-ilmiyya Publications; 2000. [in Arabic]

How to cite:

Saleman, Gholamreza. False Cognates in Kermanshahi Persian. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*, 2023; 2(14): 109-135. DOI:10.22124/plid.2023.24749.1638

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

واژه‌های فریبکار در فارسی کرمانشاهی

غلامرضا سالمیان^۱

چکیده

یکی از مقوله‌های زبان‌شناسی یک‌صدسال اخیر حوزه واژه‌های فریبکار است. این اصطلاح به معنی واژه‌های به‌ظاهر یکسان، اما در معنی متفاوتی است که در یک زبان یا در میان دو زبان به‌کار می‌رود و بی‌توجهی به دو معنی واژه، باعث اختلال معنی می‌شود. فارسی کرمانشاهی از لهجه‌های زبان فارسی است که در طول سده‌ها در شهر کرمانشاه در کنار کردی کرمانشاهی به‌کار رفته‌است. به دلایل گوناگون در این لهجه واژه‌ها، عبارت‌ها یا جمله‌هایی وجود دارد که در فارسی معیار به معنی دیگری به‌کار رفته‌اند. در نوشتار حاضر پس از بیان تعریف، تاریخچه و ویژگی‌های واژه‌های فریبکار، نمونه‌هایی از آن در فارسی کرمانشاهی استخراج و تحلیل شده‌است. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده آن است که از واژه‌های فریبکار بررسی شده این نوشتار، ۶۵ درصد واژه‌ها گسترش معنایی و ۲۵ درصد آن فروکاست معنایی داشته‌است. از حیث کاربردهای بیانی بیشترین کاربرد از آن مشابهت (۳۲٫۵ درصد) و پس از آن، مربوط به مجاز کل و جزء (۱۵ درصد) است. از منظر روابط معنایی بیشترین بسامد (۳۲٫۵ درصد) از آن رابطه تناسب و کمترین آن مربوط به تضاد (۷٫۵ درصد) است.

واژگان کلیدی: زبان‌شناسی، واژه‌های فریبکار، زبان فارسی، فارسی کرمانشاهی

۱- مقدمه

اصطلاح «واژه‌های فریبکار» را ۳۵ سال پیش احمد سمیعی (گیلانی) در برابر اصطلاح فرانسوی «faux amis» که ۹۵ سال پیش وضع شده‌است، قرار داد. با چنین سابقه‌ای، پژوهش‌های فارسی در این باره بسیار معدود و انگشت‌شمار است. ده‌ها زبان، گویش و لهجه در گستره ایران، به‌ویژه پهنه فراه ایران فرهنگی، امکان پدیدآیی واژه‌های بسیاری با تلفظ مشابه یا یکسان، اما با معنی متفاوت را در میان آن زبان‌ها، گویش‌ها و لهجه‌ها اجتناب‌ناپذیر کرده‌است و این ظرفیت عظیم، چونان گنجینه‌ای دست‌نابوده، دست‌مایه و سرمایه‌ای عظیم فراروی پژوهشگران فراهم آورده‌است که پرداختن بدان، افزون‌بر نمایاندن زیبایی‌های این تنوع و گاه نشان‌دادن سرچشمه‌های یگانه و روشن کردن دلایل تنوع معنایی، فرهنگ‌نویسان را در نگارش فرهنگ‌ها و زبان‌آموزان را در سرعت فراگیری، یاریگر تواند بود.

شهر کرمانشاه با دیرینگی بسیار و جایگیری بر شاهراه گذار مسافران در درازنای تاریخ، این ویژگی را پیدا کرده‌است که محل برخورد فرهنگ‌ها، دین‌ها، مذهب‌ها و زبان‌های گوناگون باشد و از قِبَل همین ویژگی، پذیرای این گوناگونی روی آورده بدان باشد؛ از همین‌روی است که در این شهر پیروان دین‌ها و مذهب‌های گوناگون و گویندگان زبان‌ها و لهجه‌های رنگارنگ، با کمترین چالش و مشکل، فراخ‌بال و آشتی‌جویانه در کنار هم می‌زیند. یکی از زبان‌های دیرپای زنده در کرمانشاه، زبان فارسی با لهجه کرمانشاهی است. پژوهش حاضر می‌کوشد واژه‌هایی را که در این لهجه و زبان فارسی معیار، با تلفظی یکسان یا همسان، اما معنایی دیگرگون به کار می‌روند، باز نمایاند. ذکر این نکته ضروری است که ممکن است در برخی از این واژه‌ها معنای تاریخی (آنچه در متون ادبی از واژه استنباط می‌شود) یا معنای محلی (مفهوم واژه در گویش‌ها و لهجه‌های دیگر زبان فارسی)، با معنای واژه در فارسی کرمانشاهی یکسان باشد. آنچه مدنظر ما بوده، سنجش معنای واژه در فارسی کرمانشاهی و فارسی معیار امروزی است.

۱-۱- روش پژوهش

نوشتار حاضر به روش توصیفی تحلیلی و برمبنای مطالعات کتابخانه‌ای تدوین شده‌است. روش کار بدین گونه بوده‌است که برمبنای اطلاعات زبانی مؤلف و نیز مراجعه به فرهنگ‌های

کرمانشاهی، واژه‌های هدف استخراج و با فرهنگ‌های فارسی مطابقت داده، و در مرحله بعد، تحلیل شد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

نخستین پژوهش به زبان فارسی درباره واژه‌های فریبکار را سمیعی گیلانی (۱۳۶۷) انجام داده‌است. او در این پژوهش و همچنین سه مقاله دیگر (۱۳۷۳ الف؛ ۱۳۷۳ ب؛ و ۱۳۷۴) فهرستی از واژه‌هایی را که معنای آنها در متون کهن با کاربرد کنونی‌شان متفاوت است، منتشر کرده‌است. موثقی و قویمی (Movassaghi & Ghavimi, 1987) در پژوهشی به زبان فرانسه، «دوستان دروغین» را میان زبان فارسی و فرانسه بررسی کرده‌اند. صادقی (۱۳۷۰) به بررسی واژه‌های فریبکار در فارسی تاجیکی پرداخته‌است. منصوری (۱۳۸۵) واژه‌های فریبکار را در فارسی خاورانی، از گونه‌های فارسی استان فارس، بررسی کرده و اکبری شالچی (۱۳۸۶) به بررسی واژه‌های فریبکار در فارسی افغانستانی پرداخته‌است.

برپایه بررسی‌های انجام‌شده، تاکنون پژوهشی که واژه‌های فریبکار را در فارسی کرمانشاهی بررسی کرده باشد، منتشر نشده‌است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- واژه‌های فریبکار

همان‌گونه که گفتیم اصطلاح «واژه‌های فریبکار» را در زبان فارسی احمد سمیعی گیلانی در سال ۱۳۶۷ با انتشار مقاله‌ای با همین عنوان به‌کار برد. واژه‌های فریبکار در آن مقاله و جستارهای بعدی این پژوهشگر، «عناصری از زبان زنده ادبی است که در متون با صورت لفظی امروزی به معنایی منسوخ یا مهجور یا کم‌استعمال در عرف زبان به‌کار رفته‌است.» (سمیعی گیلانی، ۱۳۷۳: ب: ۱۶).

دومین کاربرد این اصطلاح، در نوشتاری از علی‌اشرف صادقی بود. از منظر او اصطلاح واژه‌های فریبکار، در بررسی «لهجه‌های یک زبان یا دو گونه از یک زبان که در دو کشور مختلف به‌کار می‌روند» (صادقی، ۱۳۷۰: ۱۲) به‌کار رفته‌است. جز این دو مفهومی که برای این اصطلاح سراغ داریم، باید بگوییم نخستین کاربرد جهانی این اصطلاح، درباره واژه‌های به‌ظاهر همسانی که در دو زبان متفاوت وجود دارند، بوده‌است. «واژه‌های فریبکار در ترجمه اصطلاح

فرانسوی faux amis «دوستان دروغین» به کار برده شده است. این اصطلاح فرانسوی نخستین بار در سال ۱۹۲۸ در کتاب *Faux amis ou les Iranisons du vocabulaire anglais* از ماکسیم کسلر Kocssler و ژول درو کینی Deroc quigny برای آن دسته از کلمات انگلیسی و فرانسوی به کار برده شد که لفظاً مشترک، اما در معنا متفاوت‌اند؛ مانند *actuel* در فرانسه و *actual* در انگلیسی که اولی به معنی «کنونی»، ولی دومی به معنی «واقعی» است. در برابر *faux amis* در انگلیسی عبارت‌های *misleading* و *deceptive cognates, false cognates* words به کار رفته است (Movassaghi & Ghavimi, 1987:87,88، نقل از: صادقی، ۱۳۷۰: ۱۲).

۲-۱-۱- انواع فریبکاری زبان

فریبکاری زبان را می‌توان از جنبه‌های گوناگونی بررسی کرد:

فریبکاری زبان ممکن است در مقایسه دو زبان نمود یابد یا در دل یک زبان؛ از این رو می‌توان فریبکاری را از منظر ارتباط بین زبانی به انواعی تقسیم کرد:

- بین زبانی: واژه‌های به ظاهر همسانی که در دو زبان متفاوت وجود دارد. اصطلاح *faux amis* نخستین بار به همین مفهوم به کار رفته بود.

- درون‌زبانی: گاه فریبکاری نه در میان دو زبان، بلکه در درون یک زبان رخ می‌دهد. این نوع فریبکاری خود اقسامی دارد:

الف) میان زیرمجموعه‌های یک زبان: در این مفهوم، اصطلاح واژه‌های فریبکار، در بررسی «لهجه‌های یک زبان یا دو گونه از یک زبان که در دو کشور مختلف به کار می‌روند» (صادقی، ۱۳۷۰: ۱۲)، استعمال شده است. کاربرد واژه «جاهل» به معنی «لات» در فارسی کرمانشاهی از این گونه است.

ب) دگرگونی‌های تاریخی یک زبان: این نوع فریبکاری، «عناصری از زبان زنده ادبی است که در متون با صورت لفظی امروزی به معنایی منسوخ یا مهجور یا کم‌استعمال در عرف زبان به کار رفته است» (سمیعی گیلانی، ۱۳۷۳: ۱۶)؛ مانند واژه «بادبان» که در متون کهن فارسی به معنای «آستین قبا» به کار رفته است (همان: ۱۷). از همین نوع می‌توان به موارد زیر اشاره کرد که در متون کهن ادب فارسی کاربرد داشته‌اند؛ اینک در فارسی کرمانشاهی نیز به همان معنی به کار می‌روند؛ اما در فارسی امروزی، بدان مفهوم کاربرد ندارند: بیت به معنی

ترانه و آواز؛ جنگ به معنی دعوی میان دو تن (سعدی، ۱۳۱۶: ۱۹۰) فرموده‌است: میان دو کس جنگ چون آتش است/ سخن چین بدبخت همیزم کش است؛ نان به معنی غذا.

در بررسی فریبکاری زبان / از منظر ساختار زبان باید به این نکته توجه کرد که فریبکاری تنها در واژه رخ نمی‌دهد و ممکن است اقسامی داشته باشد:

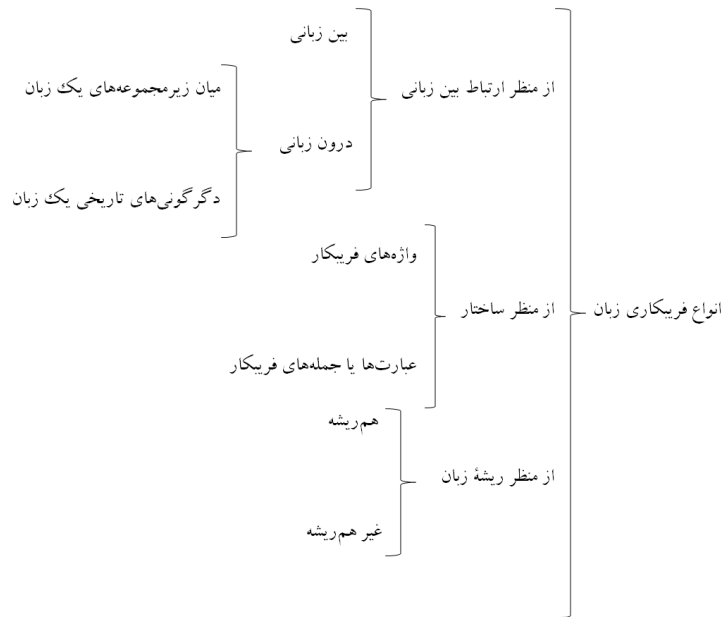
- واژه‌های فریبکار: واژه‌ای در یک یا دو زبان، ظاهری یکسان، اما معنایی متفاوت داشته باشد. در بخش سوم مقاله حاضر به نمونه‌های گوناگونی از این نوع خواهیم پرداخت.

- عبارت‌ها یا جمله‌های فریبکار: فریبکاری زبان در پژوهش‌های پیشین، محدود به واژه‌های فریبکار بوده‌است. در پژوهش حاضر افزون‌بر آن، به نوع دیگری از فریبکاری خواهیم پرداخت که تاکنون به آن اشاره‌ای نشده‌است و آن «عبارت‌ها یا جمله‌های فریبکار» است. این نوع فریبکاری که بیشتر در میان لهجه‌های گوناگون یک زبان رخ می‌دهد، حالتی است که تک‌تک واژه‌های عبارت یا جمله، فاقد ویژگی فریبکاری هستند؛ اما معنی برآمده از آن عبارت یا جمله، فریبکار است.

/ از منظر ریشه زبان ممکن است دو واژه‌ای که میان آنها رابطه فریبکاری پدید می‌آید، از یک ریشه باشند یا امکان دارد ارتباطی میان آنها وجود نداشته باشد:

- هم‌ریشه: در بیشتر موارد واژه فریبکار در هر دو لهجه یا زبان مدنظر، در ریشه یکسان هستند و فقط معانی مختلفی دارند؛ مانند کاربرد واژه «راحتی» در فارسی کرمانشاهی به معنی «قیف» در قیاس با کاربرد آن در فارسی معیار. قاعدتا باید این نوع را مهم‌تر از نوع بعدی دانست؛ زیرا دربردارنده تحولات معنایی در یک واژه است.

- غیر هم‌ریشه: گاه دو واژه‌ای که در دو لهجه یا دو زبان، تلفظ یکسان و معنایی متفاوت دارند، منشأ واحدی ندارند؛ مانند کاربرد واژه «شوت» در فارسی کرمانشاهی به معنی «سوت» در قیاس با کاربرد آن در فارسی معیار به معنی «ضربه‌زدن به توپ». این امر در فریبکاری واژه‌های میان دو زبان، بیشتر یافت می‌شود.

شکل ۱- انواع فریبکاری زبان

۲-۱-۲- کارکردهای فریبکاری زبان

به کار رفتن واژه‌ها، عبارت‌ها و جمله‌های فریبکار در زبان، پیامدهایی ایجاد می‌کند که ما آن را کارکردهای فریبکاری زبان می‌نامیم. این پیامدها ممکن است منفی و مشکل‌ساز باشد یا مثبت و جلوه‌ساز.

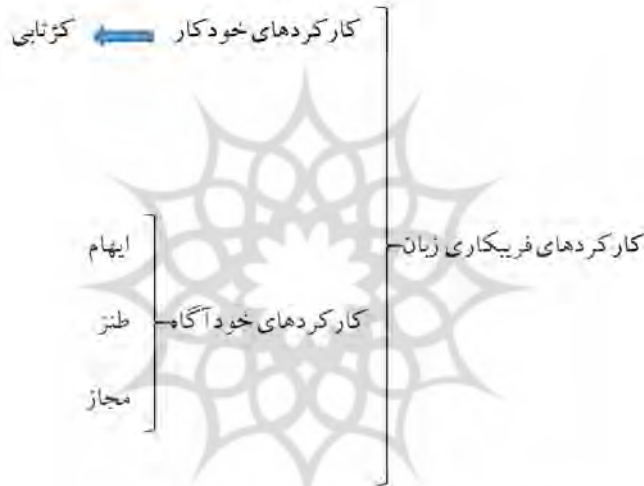
- کارکردهای خودکار: گوینده در ایجاد این نوع کارکرد، عمد و نقشی ندارد و پدیدآمدن آن، ویژگی خودکاری است که به صرف اشتراک لفظی و افتراق معنایی در واژه فریبکار، در لایه معنایی زبان آشکار می‌شود. حاصل چنین کارکردی، کژتابی است؛ وقتی گوینده‌ای بدون قصد از واژه‌ای استفاده کند که دارای ویژگی فریبکاری است، دریافت معنی مورد نظر او برای مخاطب با گنگی، تأخیر در انتقال و ابهام همراه است. در اینجا عنوان «کژتابی» را به مفهوم همه آنها به کار برده‌ایم.

- کارکردهای خودآگاه: هرگاه گوینده عمدی از ویژگی فریبکاری زبان استفاده کند، از کارکرد خودآگاه آن بهره برده است. این بهره‌برداری معمولاً ویژگی مثبتی است که شاعران و نویسندگان از آن برای ساختن برخی از آرایه‌ها یا انواع ادبی استفاده می‌کنند:

- ایهام: منظور ما از ایهام، تنها آرایه ایهام نیست؛ بلکه بیشتر آرایه‌هایی را که شمیسا (۱۳۸۳: ۱۲۳-۱۵۲) «روش ایهام» نام نهاده‌است، در بر می‌گیرد؛ از جمله ایهام، ایهام تضاد، ایهام تناسب، ایهام ترجمه، ایهام تبادر، استخدام و اسلوب الحکیم.

- طنز: یکی از روش‌های ساختن طنز، به‌ویژه ساختن لطیفه، بهره‌گرفتن از واژه‌های فریبکار است؛ مثلا معنای دوگانه واژه سیر (۱. گیاه معروف ۲. ضد گرسنه) در این لطیفه، باعث شکل‌گیری طنز آن شده‌است: «سیر و پیاز دعوا می‌کنند. سیر به پیاز می‌گوید: حیف که سیرم و الا می‌خوردمت!»

- مجاز: به‌کاربردن لفظ در غیر معنای وضع‌له به همراه قرینه‌ای که مانع از اراده معنی حقیقی شود، مجاز نام دارد. یکی از عوامل شکل‌گیری مجاز استفاده از واژه‌های فریبکار است؛ مثلا می‌دانیم واژه «آلت» به معنی ابزار و وسیله است. حال وقتی که در فارسی کرمانشاهی این واژه به معنی «فلفل» به‌کار می‌رود، در عمل از مجموع گسترده مفهوم دیگرافزار (کل)، فقط فلفل (جزء) اراده شده و مجاز «ذکر کل و اراده جزء» شکل گرفته‌است.

شکل ۲- انواع کارکردهای فریبکاری زبان

۲-۲- فارسی کرمانشاهی

زبان فارسی افزون بر گونه نوشتاری، دارای گونه گفتاری ویژه خویش است. گونه نوشتاری آن، از آن روی که خط کمتر دچار دگرگونی می‌شود، تقریبا در طی زمان و نیز در گستره

جغرافیایی کاربرد آن، کمتر با تغییر و گوناگونی روبه‌رو شده‌است. گونه گفتاری زبان فارسی - با توجه به ویژگی گفتار - هم در گذر زمان در حال تغییر است و هم در زمان واحد، در مکان‌های گوناگون با شکل‌های مختلف تلفظ می‌شود. این تنوع و دگرگونی، خود را در چارچوب گویش‌ها و لهجه‌های مختلف نشان داده‌است. یکی از لهجه‌های کنونی زبان فارسی، لهجه‌ای است که در شهر کرمانشاه کاربرد دارد و بدان «فارسی کرمانشاهی» می‌گویند. اگر بخواهیم به اجمال مقایسه‌ای در سه سطح دستور، واژه و آوا میان این لهجه و فارسی معیار (در این نوشتار نثر دانشگاهی و مطبوعاتی را فارسی معیار نوشتاری و لهجه تهرانی را فارسی معیار گفتاری می‌دانیم) انجام دهیم، باید بگوییم در سطح دستور، اصول کلی دستور زبان در هر دو لهجه یکسان است و جز تفاوت‌های اندک، اختلاف عمده‌ای که بخواهد سطح این لهجه را به گویش یا زبان تغییر دهد، دیده نمی‌شود. در سطح واژه‌ها هم عمده واژه‌های دو لهجه یکسان است؛ اما واژه‌هایی در لهجه کرمانشاهی وجود دارد که یا در لهجه معیار نیست و یا در گذر زمان، از زبان کاربردی گویشوران سترده شده‌است. از گونه نخست می‌توان به واژه‌هایی اشاره کرد که از کردی کرمانشاهی به فارسی کرمانشاهی راه یافته‌است. از گونه دوم هم می‌توان ده‌ها نمونه برشمرد که روزگاری در زبان فارسی کاربرد داشته‌است؛ اما امروزه آنها را فقط در فرهنگ‌های لغت می‌توان بازجست؛ برای مثال شکل‌های گوناگون مصدر «هَشْتَن» به معنی «گذاشتن» در فارسی کرمانشاهی کاربرد دارد. در پیشینه زبان فارسی نیز روزگاری مصدر «هَشْتَن» به همین معنی وجود داشته‌است. سعدی می‌فرماید:

«تو حاصل نکردی به کوشش بهشت خدا در تو خوی بهشتی بهشت»
(سعدی، ۱۳۶۴: ۴۷)

اختلاف دو لهجه در سطح آوایی، از دو سطح دیگر بسیار بیشتر است. وجود دو واج «ر» (t/ r) و وجود دو واج «ل»، (l/ l) وجود واج «و» (w)، وجود واج خیشومی نگ (ŋ)، تفاوت جزئی در مخرج واج‌های «ت، خ، ق، ک، گ» (t/ x/ q/ k/ g)، از جمله ویژگی‌های آوایی فارسی کرمانشاهی است.

به‌رغم باور آنانی که می‌پندارند لهجه فارسی کرمانشاه از زمان قاجار و به دلیل ضرورت ارتباط مردمان بومی با زائران عتبات عالیات، بازرگانان و آن دسته از مسافرانی که در این شهر اقامت برمی‌گزیدند، پدید آمده‌است، بنابر آنچه در پی می‌آید، باید پیشینه‌ای بلندتر و

درازدامن تر برای آن بازجست. دلایل چنین باوری را در چارچوب دلیل‌های نقلی و عقلی زیر می‌توان تبیین کرد:

دلیل نقلی: عجالتاً تصریحی مکتوب در دست داریم که سابقهٔ زبان فارسی را در کرمانشاه به حدود ۱۲۰۰ سال پیش برمی‌گرداند. احمدبن ابی یعقوب، مشهور به یعقوبی، مورخ نامدار سدهٔ سوم هجری که در حدود سال ۲۶۰ ه‍.ق در بلاد پارس بوده‌است، در کتاب *البلدان* دربارهٔ کرمانشاه می‌نویسد: «و قرماسین مدینهٔ جلیلهٔ القدر کثیرهٔ الأهل. أكثر أهلها العجم من الفرس والأکراد» (یعقوبی، ۴۲۲ق: ۷۶). برپایهٔ این گزارش، در ۱۲۰۰ سال پیش، بیشتر ساکنان شهر پرجمعیت کرمانشاه، فارس و کرد بوده‌اند.

دلیل‌های عقلی: الف. پیدایش و انشعاب لهجه‌ای نو از زبانی موجود، پدیده‌ای است که ناگاه و در زمانی کوتاه چون یک یا دو سده رخ نمی‌دهد. در دورهٔ ایستایی تحولات اجتماعی، زمان این فرایند، بسیار طولانی‌تر از فاصلهٔ دورهٔ قاجار تا زمان ثبت و ضبط اطلاعاتی دربارهٔ این لهجه است. بسیاری از تفاوت‌های این لهجه با زبان فارسی در سطح‌های سه‌گانهٔ پیش‌گفته، برای پیدایش، دست‌کم به چندین سده زمان نیاز دارد. «اگر دانش‌ورانه و برپایهٔ زبان‌شناسی تاریخی به پارسی کرمانشاهی بنگریم و آن را بررسییم و بکاویم، برهان‌ها و نشانه‌هایی آشکار از دیرینگی این گویش خواهیم یافت و واژه‌ها و کاربردها و هنجارهایی زبانی را در آن به‌دست خواهیم آورد که ما را به روزگاران کهن در تاریخ و فرهنگ ایران باز خواهد برد.» (کزازی، ۱۳۹۶: ۱۹۹). ب. اگر نیاز مردم کرمانشاه به برقراری ارتباط با مسافران و باشندگان غیربومی در دورهٔ قاجار را دلیلی موجه برای پیدایش لهجه‌ای جدید بدانیم، باید نمونه‌های مشابهی را در جای‌های دیگر، مثلاً در ایلام و سنندج - که آنها هم در دورهٔ قاجار محل اقامت حاکمان منشیان و کارمندان غیربومی و فارس‌زبان بوده‌اند- شاهد باشیم؛ درحالی‌که می‌دانیم مردمان آن دو شهر و شهرهای دیگری که زبانی غیر از فارسی، زبان مادری آنان بوده‌است، اگر بخواهند به فارسی سخن بگویند، یا به فارسی نوشتاری (گونهٔ نوشتاری معیار) صحبت می‌کنند یا به لهجهٔ تهرانی (گونهٔ گفتاری معیار) و آنچه گفتار آنان را از گونه‌های معیار متمایز می‌کند، تفاوت در مخرج تلفظ واج‌هاست. درحالی‌که لهجهٔ کرمانشاهی دارای تفاوت‌های ولو اندک، در ویژگی‌های دستوری، واژه‌ای و آوایی با گونهٔ معیار است. پ. در اینکه احساس نیازهایی از قبیل برقراری ارتباط با مسافران یا حضور منشیان و حکومتیان فارس‌زبان، در پدیدآمدن لهجه‌ای چون فارسی کرمانشاهی مؤثر بوده‌است، تردیدی نیست؛ اما چرا باید اثر

این عوامل را محدود به دوره قاجار کرد. مگر کرمانشاه از همان دوران پس از اسلام (شکل‌گیری فارسی دری)، بر مسیر شاهراه‌های ارتباطی نبوده‌است؟ پس از همان زمان فرایند شکل‌گیری لهجه‌ای جدید آغاز شده و در گذر زمان، این لهجه ویژگی‌هایی را که برای تشخیص نیاز داشته، پیدا کرده‌است.

با عنایت به آنچه گفتیم، باید بپذیریم که فارسی کرمانشاهی از لهجه‌های بسیار کهن ایران است.

۳- تجزیه و تحلیل یافته‌ها

۳-۱- واژه‌های فریبکار

۳-۱-۱- مبتنی بر گسترش معنی

آناناس

آناناس در زبان فارسی برگرفته از واژه فرانسوی Ananas و به معنی نوعی میوه درشت و مخروطی‌شکل گرمسیری است (انوری، ذیل آناناس). در فارسی کرمانشاهی این نام علاوه‌بر مفهوم میوه مذکور، به معنای نوعی طالبی یا ملون شیرین و خوشمزه است که تقریباً از دهه هفتاد شمسی وارد کرمانشاه شد. دلیل اطلاق این نام آن بود که در ابتدا میوه‌فروش‌ها هم از باب مزاح و هم از روی تشبیه خوشمزگی، آن را «آناناس الفقرا» نام نهاده بودند؛ چراکه بهای آن در برابر قیمت آناناس، بسیار ارزان‌تر و طعم آن از نظر آنان هم‌تراز آن میوه بود. کم‌کم هم جزء «الفقرا» از انتهای نام آن افتاد و هم نگاه طنز مردم به آن نام؛ اینک مردم کرمانشاه هر دو میوه را آناناس می‌خوانند.

مثال: یه دانه طالبی و یه دانه آناناس خریدم (yay dāna tālebiyo yay dāna ānānās xaridam): یک عدد طالبی و یک عدد ملون خریدم.

توضیح: این واژه در فارسی کرمانشاهی، گسترش معنایی داشته و به شکل مجاز به علاقه مشابَهت، به کار رفته‌است. رابطه معنایی میان دو مفهوم مترادف است.

اولیا

«اولیا» برگرفته از اولیاء عربی، جمع واژه «ولی» است. در زبان فارسی این واژه به معنی دوستان، صاحبان و بندگان خاص و ویژه خداوند به کار می‌رود. در دهه‌های اخیر، به‌ویژه پس

از شکل‌گیری انجمن‌های اولیا و مربیان در آموزش و پرورش، این واژه در مفهوم حقوقی ولی، هم به کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی واژه اولیا از روی تشبیه انسان خوب به اولیای الهی، به معنی آدم خوب و سربراه به کار می‌رود. نکته جالب این است که این واژه در این کاربرد، معنای مفرد دارد نه جمع.

مثال: پسرش اولیاس؛ سرش تو درسشه (pesareš awliyās, sareš tu darsēša): پسرش سربراه است؛ سرش توی درسش است.
توضیح: این واژه در فارسی کرمانشاهی، گسترش معنایی داشته و به شکل مجاز به علاقه‌مشابَهت، به کار رفته است. رابطه معنایی دو معنی مترادف است.

پشه

در زبان فارسی «پشه» به معنای حشره دارای دو بال است که نیش بلندی برای مکیدن خون دارد (نک. انوری، ذیل پشه). در فارسی کرمانشاهی «پشه» یا «پخشه» به معنی مگس است؛ چنانکه مگس‌کش را هم پشه‌کش یا پخشه‌کش می‌نامند. آنان به پشه در مفهوم فارسی «پشه‌کوره یا پخشه‌کوره» می‌گویند.

مثال: او پشه‌کشه بده، دو تا پشه اینجاس (u pašakoša bede, do tā paša injās): آن مگس‌کش را بده، دو تا مگس اینجاست.
توضیح: واژه در فارسی کرمانشاهی با گسترش معنایی به شیوه مشابهت روبه‌رو بوده است. رابطه معنایی دو مفهوم نیز مترادف است.

جام

معنای جام در زبان فارسی پیاله و قدح است. همچنین در اصطلاح ورزشی، این واژه در برابر Cup انگلیسی به کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی جام به معنی کاسه است. این کاربرد یادآور کاربرد معنایی این واژه در پاره‌ای از متون کهن فارسی است.
مثال: یه‌ی جام تلیت کرده (yay jān telit karda): یک کاسه ترید درست کرده.
توضیح: گسترش معنایی از راه باقی ماندن یکی از معانی کهن واژه، در این کاربرد دیده می‌شود و رابطه معنایی میان مفاهیم آن، تناسب است.

جراح

واژه‌ای عربی است که در زبان فارسی امروزی به معنی پزشکی است «که با وسائل علمی بیماران را با دریدن و بریدن و بخیه‌زدن علاج» (دهخدا، ذیل واژه) می‌کند. در فارسی کرمانشاهی جراح (جرا) به شکسته‌بند تجربی اطلاق می‌شود.

مثال: دسیم شکسته؛ رفتم پیش جرا کُردی (dasem šekasta, raftam piše jara kordi): دستم شکسته‌است؛ نزد شکسته‌بند محلی رفتم.

توضیح: این واژه با گسترش معنایی به شکل ذکر کل و اراده جزء به کار می‌رود. رابطه معنایی دو مفهوم هم تضمن است.

چنگال

در زبان فارسی هم به معنای پنجه انسان، درندگان و پرندگان است و هم به معنی وسیله‌ای فلزی چهارشاخه که به همراه قاشق برای غذاخوردن استعمال می‌شود. در فارسی کرمانشاهی افزون بر معانی فوق، این واژه به معنای نوعی غذا مرکب از نان و روغن و شکر است. چنین کاربردی برای این واژه و واژه چنگالی در زبان فارسی هم ثبت شده‌است.

مثال: روغن داری یه‌ی چنگالی بخوریم؟ (rowqan dāri yay čaṅālī boxorim): روغن داری که غذای چنگال بخوریم؟

توضیح: کاربرد واژه از راه باقی ماندن یکی از معانی کهن واژه، به شکل گسترش معنایی است. رابطه معنایی دو مفهوم تناسب است.

خجالتی

در زبان فارسی، صفت فاعلی و به معنای کم‌رو و شرمگین است. در فارسی کرمانشاهی اسم مصدر و به معنای آزر و شرم و خجالت است.

مثال: مه به جای او خجالتی کشیدم. (ma be jāy u xejālāti kašidam): من به جای او خجالت کشیدم.

توضیح: این واژه با گسترش معنایی همراه بوده‌است. مقوله دستوری واژه از صفت به اسم تغییر پیدا کرده‌است.

خطر

نوع دستوری این واژه عربی در فارسی اسم است. در فارسی کرمانشاهی علاوه بر این، گاه صفت و به معنی خطرناک است. نک. مدخل «خطرناک» در همین نوشتار.

مثال: نرو کنار پنجره، خطره! (naraw kenāre panjara, xatara): نرو کنار پنجره، خطرناک است!

توضیح: این واژه با گسترش معنایی و تغییر مقولۀ دستوری از اسم به صفت همراه بوده است.

خطرناک

در زبان فارسی به معنی ویژگی کسی یا چیزی که باعث خطر می‌شود، آمده است. در متون کهن این واژه به معنی مهم و بارز هم به کار رفته. در فارسی کرمانشاهی افزون بر معنای فارسی، این واژه و همچنین واژه «خطر» به معنی انسان توانمند و زرنگ هم به کار می‌رود.

مثال: علی خطره/ خطرناکه، درسش مکنه. (Ali atara/ xatarnāka, doroseš mokona): علی توانمند است، درستش می‌کند.

توضیح: این واژه در فارسی کرمانشاهی با گسترش معنی برپایۀ ذکر ملزوم و ارادۀ لازم است. رابطه معنایی آن تناسب است.

راحتی

در زبان فارسی به معنی راحتی و آسایش و .. به کار رفته است. در فارسی کرمانشاهی، علاوه بر معانی یادشده، به معنی «قیف» هم به کار می‌رود (حیدرزاده، ۱۳۸۹: ۱۸۸؛ درویشیان، ۱۳۷۵: ۲۴۳).

مثال: او راحتیه بده، مخوام نفت خالی بکنم. (u rāhatiya bede, moxām naft xāli bokonam): آن قیف را بده، می‌خواهم نفت خالی بکنم.

توضیح: واژه با گسترش معنایی روبه‌رو بوده است. این مفهوم در فارسی کرمانشاهی نوعی مجاز زبانی است با ذکر مسبب (راحتی) و ارادۀ سبب (قیف)؛ چراکه قیف، مایۀ راحتی تخلیۀ مایعات است. رابطه معنایی نیز تناسب است.

زود

در فارسی به معنی سریع و تند و در مقابل دیر به کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی علاوه بر معنای یادشده، به مفهوم «خیلی وقت پیش، قبلاً، پیش‌تر» هم استعمال می‌شود. مثال: کی رفتی شمال؟ زود بود، هفت‌هشت سال پیش. (kay rafti šomāl zud bud, hafthašt sāle piš) کی شمال رفتی؟ خیلی وقت پیش بود، هفت‌هشت سال پیش. توضیح: این واژه در فارسی کرمانشاهی با گسترش معنی روبه‌رو بوده‌است. به نظر می‌رسد این کاربرد در فارسی کرمانشاهی در تضاد با معنای زبان فارسی باشد.

سیل

این واژه در زبان فارسی به معنای آب تند و شتابانی است که پس از بارش فراوان باران جاری می‌شود. در فارسی کرمانشاهی افزون‌بر اینکه به همین معنی به کار می‌رود، واژه «سیل» که گونه‌ای از تلفظ واژه «سیر» است، به معنی نگاه کردن و نگرستن کاربرد دارد. امکان ایرانی‌بودن این واژه دور از نظر نیست (نک. شبکه ریشه‌شناسی، ۱۴۰۲). مثال: سیلش کن. (sayleš kon): نگاهش کن. توضیح: کاربرد این واژه از راه گسترش معنایی و مبتنی بر تشابه آوایی است. واج «ر» در واژه «سیر»، تبدیل به «ل» و باعث ایجاد این تشابه شده‌است.

شَر

در زبان فارسی در معنی مصدری بد شدن، بدی و فساد و در معنی وصفی «بدکار» به کار می‌رود. این واژه در فارسی کرمانشاهی، به معنی «زرنگ و کاربلد» به کار می‌رود. مثال: او شریه، خودش درشش مکنه. (u šariya xodeš doroseš mokona) او زرنگ است، خودش درستش می‌کند. توضیح: این واژه در فارسی کرمانشاهی با گسترش معنی روبه‌رو بوده‌است. رابطه معنایی دو مفهوم هم تضاد است.

شیطان

در زبان فارسی به معنی اهریمن و ابلیس است. در فارسی کرمانشاهی علاوه بر آن، به معنی «عنکبوت» (معادل «شیطانک» در فارسی) و همچنین به معنای بچهٔ پرشروشور (معادل «شیطون» در تداول عامه) است.

مثال ۱: پر تو امباری شیطانہ. (pore tu ambāri šaytāna): پر توی انباری، عنکبوت است.

مثال ۲: حمید شیطانہ حواست بشش باشه. (Hamid šaytāna, hawāset bešeš bāša):

حمید «شیطون» است، حواست به او باشد.

توضیح: در هر دو کاربرد، گسترش معنایی از راه مشابهت با رابطهٔ معنایی مترادف رخ داده است.

عبرت

این واژهٔ عربی در فارسی به معنی «پندگرفتن» است. در لهجهٔ کرمانشاهی علاوه بر آن به مفهوم «انگشت‌نما شدن، به‌ویژه از راه خودآرایی غیرعادی» است.

مثال: چه به خودش کرده! شده عبرتی! (če be xodeš karda, šoda ebrati): با خودش

چکار کرده! انگشت‌نما شده!

توضیح: واژه گسترش معنایی داشته و به طریق ذکر لازم و ارادهٔ ملزوم، با رابطهٔ معنایی

تناسب به کار رفته است.

علامت / علامات

در فارسی به معنی نشانه، پرچم و وسیلهٔ ویژهٔ عزاداری است. در لهجهٔ کرمانشاهی افزون بر این، به معنی «آدم کریه‌المنظر» (حیدرزاده، ۱۳۸۹: ۲۶۰؛ درویشیان، ۱۳۷۵: ۳۰۷) هم به کار می‌رود.

مثال: یه ی علاماتی هشتن دم در. (yay alāmāti haštan dame dar) آدم کریه‌المنظری دم

در گذاشته‌اند.

توضیح: واژه با گسترش معنایی به دلیل مشابهت، با رابطهٔ معنایی مترادف روبه‌رو بوده است.

غول (قول)

غول در فارسی موجودی موهوم و وحشتناک است. در لهجه کرمانشاهی qul به معنی «عمیق» است. قاعدتا این دو واژه هم‌ریشه نیستند، هرچند اگر املائی واژه کرمانشاهی را با «ق» (قول) در نظر بگیریم، صورت مکتوب دو واژه متفاوت خواهد بود. در اینجا تأکید بر تلفظ واژه‌هاست؛ نه املا.

مثال: نیفته تو حوض، خیلی قوله. (nayofta tu hawz, xayli qula): نیفتد توی حوض، خیلی عمیق است.

توضیح: واژه با گسترش معنایی همراه بوده‌است. در این مورد تنها شباهت آوایی منشأ فریبکاری است.

فقیر

در زبان فارسی به معنی تهی‌دست و بی‌چیز و درویش است. در فارسی کرمانشاهی به معنای انسان ساکت و آرام و مظلوم است.

مثال: بهرام آدم فقیریه، هوشت بشش باشه. (Bahrām ādame faqiriya, hušet bešeš)
 (bāša): بهرام آدم ساکتی است؛ حواست به او باشد.
 توضیح: واژه گسترش معنایی یافته. این کاربرد به دلیل مشابهت و رابطه معنایی مترادف است.

قد

در زبان فارسی به معنی قامت و دراز است. در فارسی کرمانشاهی افزون‌بر این به مفهوم «روی، بالای» هم به‌کار می‌رود.

مثال: ای قاب عکسه ئه قدِ دیوار وردار! (I qābe aksa a qade diwār wardār): این قاب عکس را از روی دیوار بردار!
 توضیح: گسترش معنایی از راه مشابهت وجود دارد و رابطه معنایی، تناسب است.

کشتن

در زبان فارسی به معنی به قتل رساندن است. در فارسی کرمانشاهی افزون‌بر این به معنی کتک زدن هم به کار می‌رود.

مثال: علی بچه‌شه کشت. (Ali bačaša košt): علی بچه‌اش را کتک زد.

توضیح: واژه در فارسی کرمانشاهی با گسترش معنایی از نوع ذکر لازم و اراده ملزوم به همراه اغراق در کاربرد روبه‌رو بوده‌است. رابطه معنایی دو مفهوم تناسب است.

گردی

در زبان فارسی منسوب به گرد است. در فارسی کرمانشاهی افزون‌بر این، به معنی محلی هم هست؛ چنانکه به تخم مرغ یا گوجه محلی تخم مرغ کردی و گوجه کردی می‌گویند.

مثال: رفتی بازار چن دانه تخم کردی‌ام بیار. (rafti bāzār čan dāna toxme kordiyam)

(biyār): رفتی بازار چند تخم مرغ محلی هم بیاور.

توضیح: واژه با گسترش معنایی همراه بوده‌است. این کاربرد، ذکر جزء و اداره کل و رابطه

معنایی تضمن است.

کوفته

در زبان فارسی به معنی غذایی است مرکب از گوشت کوبیده، برنج و ... که به شکل گلوله‌های درست می‌شود. در فارسی کرمانشاهی، افزون‌بر آن، شامی کباب را هم کوفته (گفته) می‌نامند.

مثال: شام گفته داشتیم. (šām kofta dāštīm): شام شامی کباب داشتیم.

توضیح: از راه گسترش معنایی به سبب تشبیه و با رابطه معنایی ترادف ایجاد شده‌است.

گل

در زبان فارسی به معانی گوناگونی چون بخش شکوفاشده گیاه که دارای اجزایی چون

کاسبرگ، گلبرگ، پرچم، و مادگی است، و نیز به معنای قطعه و به‌عنوان واحد شمارش برخی

چیزهاست. در فارسی کرمانشاهی افزون‌بر این معنی، به عنوان واحد شمارش غذاهایی از قبیل

کوکو و شامی کباب هم کاربرد دارد.

مثال: دو گل گفته خوردم. (do goī kofta xordam): دو عدد شامی کباب خوردم.

توضیح: کاربرد آن گسترش معنایی معنی از نوع مشابهت با رابطه معنایی تناسب است.

گل گلی

در زبان فارسی به معنی چیزی است که طرح پُرگل یا پُر نقش‌ونگار دارد. در فارسی کرمانشاهی به نوع کوچک شامی کباب، گل گلی می‌گفتند.
 مثال: یادش بخیر! سر را گل گلی گفته می‌خریدیم. (yādeš be xayr sare rā goġoġlikofta)
 mixaridim): یادش بخیر! سر راه شامی کباب می‌خریدیم.
 توضیح: احتمالاً میان این واژه که با گسترش معنایی به کار رفته‌است و واژه «گل» در مدخل پیشین، ارتباط وجود داشته باشد.

لا

در زبان فارسی به معنی توی و میان چیزی است. در فارسی کرمانشاهی علاوه بر این، به معنی نزد و پیش کسی یا چیزی هم هست.
 مثال: گوشتی مه هس لای کی؟ (guši anhas lāy ki): گوشتی من پیش کیست؟
 توضیح: این کاربرد با گسترش معنایی از راه علاقه مجاورت همراه و رابطه معنایی آن، تناسب است.

۳-۱-۲- مبتنی بر فروکاست معنی

آلت

در فارسی به معنای ابزار و وسیله است. «آلت» در فارسی کرمانشاهی و کردی کرمانشاهی به معنای فلفل (نک. حیدرزاده، ۱۳۸۹: ۸؛ خال، ۱۹۶۰، ج ۱: ۵۷؛ شوکت، ۲۰۰۷: ۶۴) به کار می‌رود.
 مثال: آلتش زیاد شده، خیلی تنه. (ālateš ziyād šoda, xayli tona): فلفلش زیاد شده، خیلی تند است.

توضیح: این واژه با فروکاست معنایی به کار می‌رود. می‌توان نسبت کاربرد این واژه را در فارسی کرمانشاهی به کاربرد آن به معنای یادشده در برخی از گویش‌ها، مجاز کل به جزء دانست؛ کما اینکه در بعضی از نواحی گیلان واژه «گرمالت» به معنی فلفل سیاه به کار می‌رود. (نک. دهخدا). رابطه معنایی تضمن میان این دو معنی وجود دارد.

جناس

واژه‌ای عربی است که در زبان فارسی به معنی یکی از شیوه‌های آراستن کلام به‌کار می‌رود. این واژه در فارسی و کردی کرمانشاهی به معنی «بدجنس» است. مثال: نامرد، یک جناسیه! (nāmard, yak jenāsiya): نامرد، آدم بدجنسی است! توضیح: در اینجا فروکاست معنایی رخ داده‌است. این واژه با توجه به تناسب آوایی، تغییر معنی یافته‌است.

چنجه

در زبان فارسی به معنی قطعه، تکه و نوعی کباب به‌کار می‌رود و در فارسی کرمانشاهی به معنای هسته و به‌طور خاص به معنی تخمه است. مثال: آقا! چنجه سنقری داری؟ (āqā! čenja sonqori dāri?): آقا! تخمه سنقری داری؟ توضیح: واژه با فروکاست معنایی از راه مشابهت همراه بوده‌است. رابطه معنایی دو مفهوم نیز ترادف است.

حمله‌ای

حمله در زبان فارسی به معنی هجوم و یورش است. حمله‌ای در لهجه کرمانشاهی، به معنی کسی که به بیماری حمله و صرع دچار باشد و غشی (حیدرزاده، ۱۳۸۹: ۱۴۱؛ درویشیان، ۱۳۷۵: ۱۹۳) به‌کار می‌رود. البته یکی از معانی واژه حمله در زبان فارسی «صرع» است و معنی واژه در فارسی کرمانشاهی برگرفته از آن مفهوم است. مثال: بچه‌شان حمله‌ایه. (bačašān hamlaiya): بچه آنها غشی است. توضیح: این واژه با فروکاست معنایی از راه ساختن صفت فاعلی از یکی از معانی کهن‌تر واژه، ایجاد شده‌است و رابطه معنایی مفاهیم، تضمن است.

خرابکار

در زبان فارسی به معنی کسی که کاری را خراب کند و به معنی تروریست به‌کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی این واژه به معنی زن بدکاره است.

مثال: مثل خرابکارا خودشه درس کرده. (mesle xarābkārā xodeša doros karda): خودش را مثل بدکاره‌ها آراسته است.

توضیح: این واژه که صفتی است برای پرهیز از تصریح به نامی ناخوشایند، به طریق فروکاست معنایی، از راه ذکر کل و اراده جزء ساخته شده و رابطه معنایی دو مفهوم تضمن است.

راوی

این واژه عربی در فارسی به معنی روایت‌کننده و روایتگر است. در فارسی کرمانشاهی «لقبی برای افراد دروغگو، اهل دروغ و چاخان» است (حیدرزاده، ۱۳۸۹: ۱۹۰؛ درویشیان، ۱۳۷۵: ۲۴۵).

مثال: آرش راویه، همش چاخان مکنه. (Āraš rāwiya, hamaš čāxān mokona): آرش لافزن است، همه‌اش چاخان می‌کند.

توضیح: این کاربرد فروکاست معنایی از راه ذکر کل و اراده جزء و رابطه معنایی آن تضمن است.

شامی

این واژه عربی در زبان فارسی به معنی هرچیز منسوب به شام است. در لهجه کرمانشاهی شامی به معنی «هندوانه» است.

مثال: شامی‌ای خریدم، عین قنه! (šami'i xaridam, ayne qana): هندوانه‌ای خریده‌ام، عین قند است!

توضیح: این کاربرد، فروکاست معنایی از راه ذکر کل و اراده جزء با رابطه معنایی تضمن است.

شوق

این واژه عربی در زبان فارسی به معنی آرزومندی و خواست است. در لهجه کرمانشاهی شوق به معنی «شعله آفتاب و چراغ و آتش» است (خال، ۱۹۶۰، ج ۲: ۳۴۶؛ درویشیان، ۱۳۷۵: ۲۹۴؛ شوکت، ۲۰۰۷: ۸۱۷؛ وقایع نگار، ۱۳۶۵: ۱۲۳).

مثال: شوق ماشینش نه دور دیاره. (šawqe māšīneš a dur diyāra): نور ماشینش از دور پیداست.

توضیح: استعاره شاعرانه‌ای است که در زبان رخ داده و به گونه فروکاست معنایی به کار رفته است. رابطه معنایی دو مفهوم مترادف است.

شوت

در زبان فارسی برگرفته از واژه انگلیسی Shoot و به معنی ضربه به توپ است. این واژه در فارسی کرمانشاهی به معنی «سوت» به کار می‌رود.

مثال: کم شوت بکش مغزمانه بردی! (kam šut bekaš, maqzemāna bordi): کم سوت بکش، مغزمان را بردی!

توضیح: این دو واژه از دو منشأ گوناگون هستند و تنها شباهت آوایی باعث فریبکاری شده است. کاربرد واژه به صورت فروکاست معنایی بوده است.

قال

این واژه عربی در فارسی به معنی گفتار و سخن است؛ اما هرگاه با واژه «داد» (دادوقال) و «قیل» (قیلوقال) ترکیب شود، به معنی سروصدا و دادوفریاد و هیاهو به کار می‌رود (نک. دهخدا). در فارسی کرمانشاهی، قال به تنهایی به معنی سروصداست (حیدرزاده، ۱۳۸۹: ۲۷۹؛ درویشیان، ۱۳۷۵: ۳۱۸). در فارسی و کردی کرمانشاهی و برخی از گویش‌های لری، واژه «گاله» (gala) برگرفته از ریشه فارسی باستان *gar- نیز به همین معنی کاربرد دارد (نک. طاهری، ۱۳۹۱: ۱۱۹).

مثال: کم قال بکن، سردرد گرفتم. (kam qāl bokon, sardard gereftam): کم سروصدا کن، سردرد گرفتم.

توضیح: این واژه با فروکاست معنایی همراه بوده؛ بخشی از ترکیب، به معنای همه ترکیب به کار رفته و یکی از معنی‌های کهن واژه حفظ شده است. رابطه معنایی دو مفهوم تضمن است.

قیماق

این واژه ترکی در زبان فارسی به معنی «سرشیر» به کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی قیماق نوعی حلوی مایع است که معمولاً برای خوراک زائو استعمال می‌شود.
 مثال: قیماقشان مثل حلوا سفت شده‌ود. (qaymāqešān meslé halwā seft šodawd):
 قیماقشان مثل حلوا سفت شده بود.
 توضیح: این واژه با فروکاست معنایی ایجاد شده‌است. این کاربرد از راه مشابهت و با رابطه معنایی ترادف شکل گرفته‌است.

کدبانو

این واژه در زبان فارسی امروز به معنی خانمی است که به هنرهای خانه‌داری آراسته است. در متن‌های کهن‌تر، کدبانو به معنی بانوی خانه و در برابر کدخدا، یعنی مرد خانه (صاحب‌خانه) به کار می‌رفته‌است. این واژه در فارسی کرمانشاهی، به تبعیت از کردی کرمانشاهی، به معنی «پیرزن» است.
 مثال: تو صف دو تا کی‌وانو بودن. (tu saf do tā kaywānu budan): در صف دو تا پیرزن بودند.
 توضیح: واژه با فروکاست معنایی از راه ذکر لازم و اراده ملزوم به کار رفته‌است. رابطه معنایی دو مفهوم تناسب است.

لوطی

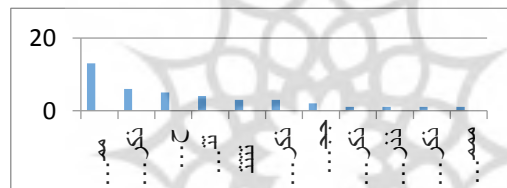
این واژه در فارسی به معنی فاسد و هرزه و همچنین به معنای جوانمرد و سخی به کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی به معنی مطرب و نوازنده، البته با بار معنایی منفی است.
 مثال: کجاش هنرمنده؟! لوطی‌بازی در میاره. (kujāš honarmanda lutibāzi dar miyāra): کجاش هنرمند است؟ مسخره‌بازی در می‌آورد.
 توضیح: در واژه فروکاست معنایی با استفاده از مجاز کل و جزء رخ داده‌است. رابطه معنایی دو مفهوم تضمن است.

ملایکت

در زبان فارسی «ملایکه» جمع ملک و به معنای فرشتگان است. در لهجه کرمانشاهی به معنی جن و دیو «و کنایه از آدم کربه‌المنظر و زشت» (درویشیان، ۱۳۷۵: ۳۹۱) است. مثال: سرشه شانه نکرده، می‌مانه ملایکت. (sareša šāna nakarda, mimāna melāykat): سرش را شانه نکرده‌است، به جن می‌ماند. توضیح: واژه با فروکاست معنایی همراه بوده؛ معنی از جمع به مفرد تغییر یافته و رابطه معنایی تضاد شکل گرفته‌است.

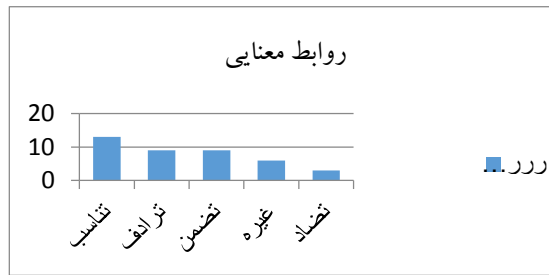
موکل

در زبان فارسی کسی است که دیگری را برای کاری وکیل خود می‌کند. در لهجه کرمانشاهی به معنی «جن» به کار می‌رود. مثال: انگار موکل داره. (engār mowakel dāra): انگار جن دارد. توضیح: فروکاست معنایی با کاربرد معنای عرفی خاص و کاربرد یکی از معانی کهن واژه. به نظر می‌رسد این معنی، از اصطلاحات مربوط به جن‌گیری و جادوگری باشد. رابطه معنایی دو مفهوم هم تناسب است.

نمودار ۱- کاربردهای بیانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۲- روابط معنایی

۳-۲- جمله‌ها و عبارتهای فریبکار

همان‌گونه که پیش‌تر گفتیم، فریبکاری زبان تنها در واژه نمود نمی‌یابد؛ بلکه ممکن است در چارچوب جمله‌ها و عبارتهای هم به کار رود. این‌گونه جمله‌ها و عبارتهای فارسی کرمانشاهی فروان است و بیشتر آن تحت تأثیر ترجمه از کردی کرمانشاهی ساخته شده‌است. با توجه به اینکه هدف این جستار، بررسی واژه‌های فریبکار است، در اینجا تنها برای نمونه، به یادکرد چند عبارت فریبکار بسنده می‌کنیم:

آتش باز کردن

فعل متناسب با آتش در زبان فارسی، «روشن کردن» است. در فارسی کرمانشاهی افزون‌بر «روشن کردن»، تحت تأثیر کردی کرمانشاهی از فعل «باز کردن» هم برای این مفهوم استفاده می‌شود.

با پا

در زبان فارسی معنی آن روشن است. در فارسی کرمانشاهی به معنی «پیاده» است. «با پا آمدم = پیاده آمدم.»

در کردن

با توجه به اینکه یکی از معانی «در»، «بیرون» است، در فارسی کرمانشاهی واژه در با فعل کردن به معنی «بیرون کردن و اخراج کردن» به کار می‌رود.

دیگر چه؟

در زبان فارسی این عبارت افزون بر معنای حقیقی، یعنی پرسیدن از ادامه چیزی، در گونه گفتاری (دیگه چی؟!) برای اعتراض به کار مخاطب به کار می‌رود. در لهجه کرمانشاهی هم افزون بر معنای حقیقی، معنی دومی دارد و در احوال‌پرسی به معنی «دیگر چه خبر؟» است.

ساقی باقی

این ترکیب در زبان فارسی به کار نمی‌رود؛ هرچند اجزای آن، یعنی «ساقی» به معنای «آب یا شراب‌دهنده» و باقی به معنای «پایدار و برقرار» به کار می‌رود. در فارسی کرمانشاهی به معنی «داد و ستد» (درویشیان، ۱۳۷۵: ۲۶۷) است. شاید یکی از کاربردهای واژه «باقی» در اصطلاحات مالی کهن، یعنی «باقی‌مانده خراج یا مالیات که بر عهده کسی است»، در پیدایی این مفهوم بی‌تأثیر نبوده باشد.

سر کسی رفتن

فارس‌زبان این ترکیب را به معنای حقیقی حمل می‌کند، اما معنی آن در فارسی کرمانشاهی «برای اعتراض به کسی مراجعه کردن» است.

۴- نتیجه‌گیری

استقضا برای یافتن واژه‌های فریبکار در فارسی کرمانشاهی به یافتن ۴۰ واژه انجامید. از ۴۰ واژه فریبکار بررسی شده در این نوشتار، ۲۶ واژه (۶۵ درصد)، با گسترش معنایی و ۱۴ واژه (۳۵ درصد) با فروکاست معنایی داشتند. اینکه نزدیک دو سوم واژه‌های فریبکار گسترش معنایی داشتند نشان می‌دهد که بیشتر واژه‌های مشترک زبان فارسی و فارسی کرمانشاهی، اشتراک معنایی هم دارند.

از حیث کاربردهای بیانی بیشترین کاربرد از آن مشابهت (استعاره) با ۱۳ واژه (۳۲٫۵ درصد) و پس از آن، مجاز کل و جزء با ۶ واژه (۱۵ درصد) است. مجاز جزء و کل، مجاز مسبب و سبب، مجاز ملزومیت و مجاز مجاورت هر کدام با ۱ واژه کمترین کاربرد را داشته‌اند. در مجموع مجاز (که در اینجا زبانی است نه ادبی) بیشترین نقش را در شکل‌گیری فریبکاری ایفا کرده‌است.

از منظر روابط معنایی بیشترین بسامد با ۱۳ واژه (۳۲٫۵ درصد) از آن رابطه تناسب و کمترین آن، مربوط به تضاد با ۳ واژه (۷٫۵ درصد) است. این یافته بیانگر آن است که مناسبات معنایی نقش بیشتری در شکل‌گیری واژه‌های فریبکار دارد.

منابع

- اسدی طوسی. ۱۳۵۴. *گرشاسب‌نامه*. به اهتمام حبیب یغمایی. چ ۲. تهران: طهوری.
- اکبری شالچی، امیرحسین. ۱۳۸۶. «واژه‌های فریبکار در فارسی افغانستانی». *گویش‌شناسی*. (۶): ۱۹۴-۲۱۳.
- انوری، حسن. ۱۳۸۱. *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- دهخدا، علی‌اکبر. ۱۳۷۷. *لغت‌نامه*. تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
- حیدرزاده، خسرو. ۱۳۸۹. *فرهنگ لغات گویش کرمانشاهی*. کرمانشاه: مؤلف.
- خال، محمد. ۱۹۶۰-۷۶. *فهرمه‌نگی خال*. سلیمانیه: کامران.
- درویشیان، علی‌اشرف. ۱۳۷۵. *فرهنگ کردی کرمانشاهی*. تهران: آئزان.
- سعدی. ۱۳۱۶. *گلستان*. به‌اهتمام حبیب یغمایی. تهران: شرکت طبع کتاب.
- سعدی. ۱۳۶۴. *بوستان*. با مقدمه حسین رزمجو. تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- سمیعی (گیلانی)، احمد. ۱۳۶۷. «واژه‌های فریبکار، ناشناس‌های آشنانما». *نشر دانش*. ۹(۵۰): ۲۰-۳۱.
- سمیعی (گیلانی)، احمد. ۱۳۷۳ الف. «واژه‌های فریبکار». *نشر دانش*. ۱۴(۵): ۲۴-۳۱.
- سمیعی (گیلانی)، احمد. ۱۳۷۳ ب. «واژه‌های فریبکار». *نشر دانش*. ۱۵(۲۱): ۱۶-۲۱.
- سمیعی (گیلانی)، احمد. ۱۳۷۴. «واژه‌های فریبکار». *نشر دانش*. ۱۵(۳): ۲۹-۳۵.
- شبكة ریشه‌شناسی. ۱۴۰۲. «سپیل_seyl_sey». تاریخ انتشار: ۲۳/۰۶/۲۰۲۳. تاریخ دسترسی: ۲۰۲۳/۷/۲۲. پیوند دسترسی: https://t.me/shabakeh_risheshenasi/. ۷۳۰.
- شمیسا، سیروس. ۱۳۸۳. *نگاهی تازه به بدیع*. تهران: میترا.
- شوکت، مه‌لا اسماعیل حسن. ۲۰۰۷. *فهرمه‌نگی شوان*. اربیل: تفسیر.
- صادقی، علی‌اشرف. ۱۳۷۰. «واژه‌های فریبکار در فارسی تاجیکی». *زبان‌شناسی*. ۸(۲۱): ۱۲-۲۲.
- طاهری، اسفندیار. ۱۳۹۱. «ریشه‌شناسی واژه‌هایی از گویش بختیاری». *زبان‌ها و گویش‌های ایرانی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)*. (۱): ۱۱۱-۱۳۷.
- کزازی، میرجلال‌الدین. ۱۳۹۶. «پارسی کرمانشاهی». *کرمانشاه: شهر شگرف ماه*. کرمانشاه: دیباجه.
- معین، محمد. ۱۳۸۶. *فرهنگ فارسی*. دوره دو جلدی. تهران: ادنا.

منصوری، مهرزاد. ۱۳۸۵. «واژه‌های فریبکار در فارسی خاورانی». پژ. (۴): ۱۹-۳۳.
 یعقوبی. ۱۴۲۲ق. *البلدان*. وضع حواشیه: محمدمین ضناوی. بیروت: دارالکتب العلمیه.
 Movassaghi A. M. Ghavimi M. Vriasis amis et faux amis de la langue française et du persan. *Luqman*. III. 1987; 2: 79-96.

روش استناد به این مقاله:

سالمیان، غلامرضا. واژه‌های فریبکار در فارسی کرمانشاهی، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۱؛ ۲(۱۴): ۱۰۹-۱۳۵.
 DOI:10.22124/plid.2023.24749.1638

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی